

Кучеренко І. Технологія проблемного навчання української мови: сутність та лінгводидактичний потенціал / Ірина Кучеренко // Українська мова і література в школі. - 2018. - № 3. - С. 14-21.

Кучеренко Ірина,

доктор педагогічних наук, доцент,

професор кафедри практичного мовознавства,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

УДК 811.161.2(07)

Технологія проблемного навчання української мови:

сутність та лінгводидактичний потенціал

Анотація. У статті розкрито сутність проблемної технології навчання, яка спрямована на самостійне вироблення учнем власної комунікативної компетентності, інтенсивне здобуття (а не одержання) ним знань і вироблення вмінь, розвиток самостійної активної пізнавальної діяльності проблемного спрямування. Схарактеризовано головні ознаки, особливості й компоненти проблемної технології сучасного уроку української мови, здійснено компаративний аналіз традиційної методики й технології проблемного навчання. Визначено сутнісні ознаки основних складників означеної технології: «проблемна ситуація», «проблемна вправа», «проблемне завдання», «проблемне запитання». З'ясовано шляхи створення проблемних ситуацій на уроці української мови (проблемна ситуація з ускладненням, проблемна ситуація-діалог, ситуація-проблема) й основні способи їх створення. Запропоновано види проблемних ситуацій за змістом навчального матеріалу, інформаційною наповнюваністю, характером навчальної діяльності, спрямованістю на пошук нового, структурним етапом уроку. Окреслено шляхи імплементації технології проблемного навчання української мови у практику навчання в основній школі.

Ключові слова: технологія проблемного навчання, проблемна технологія сучасного уроку української мови, проблемна ситуація, проблемна вправа, проблемне завдання, проблемне запитання.

Abstract. The article outlines the essence of problem technology of education, which aims at the student's self-development of his own communicative competence, the intensive acquisition (and not receipt) of knowledge and skills development, the development of an independent active cognitive activity of the problem orientation. The main features, features and components of the problem technology of the modern Ukrainian lesson are described; comparative analysis of traditional methodology and technology of problem learning is carried out. The essential features of the main components of the indicated technology are defined: «problem situation», «problem exercise», «problem task», «problem question». The ways of creation of problem situations in the Ukrainian language lesson (problem situation with complication, problem situation-dialogue and situation-problem) and the main ways of their creation are found out. The types of problem situations are proposed on the content of educational material, information content, the nature of educational activity, the focus on finding a new, structural phase of the lesson. The ways of implementation of the Ukrainian language problem learning technology into the practice of study at the primary school are outlined.

Key words: technology of problem learning, problem technology of the modern Ukrainian language lesson, problem situation, problem exercise, problem task, problem question.

Постановка проблеми. На початку III тисячоліття реформування національної школи в Україні ставить перед ученими і вчителями-практиками завдання модернізувати систему освіти, спрямувати її на розвиток компетентного учня-мовця – національно свідомого, духовно багатого і комунікативно активного. Нині простежуються суттєві зрушення в зміні акцентів мовного шкільного навчання – вивчення української мови не заради знань системи лінгвістичних одиниць, а з метою використання їх задля ефективного спілкування у всіх можливих життєвих комунікаціях. Сучасний соціальне замовлення суспільства і державні вимоги передбачають розробку та впровадження ефективних педагогічних концепцій, спрямованих на вдосконалення теорії і практики шкільного мовного навчання. Загальноосвітня школа покликана формувати й виховувати компетентного мовця – гармонійну

комунікативно компетентну мовну особистість, всебічно розвинену, з високим рівнем вільного самовираження. Досягти цього можливо за умови введення в освітню практику навчання, в якому вчитель, спираючись на закономірності розвитку учня, спеціальними педагогічними засобами, цілеспрямовано організовує і проводить навчальну роботу з розвитку особистісної креативної Я-концепції кожного школяра, котрий самостійно активно мислить, пропонує і розвиває власні ідеї, шукає шлях її вирішення.

Потужним типом організації навчальної діяльності учнів, загальною тенденцією якої є самостійність пізнання, активність, креативність мислення, визнано проблемне навчання. Різні аспекти розроблення й імплементації проблемного навчання висвітлено в дидактичних і лінгводидактичних працях М. Баранова, О. Біляєва, О. Власової, Н. Голуб, В. Давидова, Д. Ельконіна, Є. Голобородько, С. Карамана, В. Крутецького, Т. Ладиженської, М. Львова, Л. Мамчур, М. Матюшкіна, М. Махмутова, М. Менчинської, В. Окуня, С. Омельчука, М. Пентилюк та ін.

Мета статті – проаналізувати особливості проблемного навчання як сучасної продуктивної технології навчання української мови; здійснити компаративний аналіз традиційної методики та технології проблемного навчання, схарактеризувати особливості проблемної технології сучасного уроку української мови, розробити шляхи її реалізації.

Виклад основного матеріалу. М. Махмутов визначає проблемне навчання як «цілеспрямовану діяльність учителя й учнів з постановки навчальних проблем, їх формулювання, висунення гіпотез, їх обґрунтування й перевірки [12, с. 6]». Учений чітко формулює не тільки сутність означеного типу навчання, а й указує на етапність його перебігу. Розвиваючи ідеї попередників, В. Кудрявцев трактує проблемне навчання як «тип розвивального навчання, зміст якого представлено системою проблемних задач різного рівня складності; у процесі вирішення таких задач учнями в їхній спільній діяльності з учителем і під його загальним керівництвом відбувається оволодіння новими знаннями і способами дій, а через це – формування творчих здібностей: продуктивного мислення, уяви, пізнавальної мотивації,

інтелектуальних емоцій [5, с. 49]». Як бачимо, роль учителя й учня в режимі проблемного навчання змінено – домінантою є активне учіння школяра задля власного саморозвитку. О. Власова вважає проблемним навчання, що «базується на здобуванні учнями нових знань через розв'язування теоретичних і практичних проблем [2, с. 73]», таким чином дослідниця підкреслює спектр проблемності – знаннєвий і діяльнісний.

У нашому розумінні *технологія проблемного навчання* – це спроектована вчителем організація процесу активного оволодіння учнями новими знаннями і способами дій, під час якого нові знання не даються учневі в готовому вигляді, а здобуваються ним під час розв'язування проблеми, сконструйованої педагогом [6, с. 265]. Рушійною силою є суперечність між знаннями й уміннями, якими учень володіє, і потребою в нових знаннях та вміннях чи їх більшому обсязі. Вихідною точкою на цьому шляху є проблемна ситуація, в якій певні відомості потребують з'ясування, уточнення, розв'язання, вирішення. Ця технологія спрямована на самостійне вироблення учнем власної комунікативної компетентності, інтенсивне здобуття (а не одержання) ним знань і вироблення вмінь, розвиток самостійної активної пізнавальної діяльності проблемно-діялісного спрямування. Означений тип навчання української мови реалізується за умови введення системи стрижневих понять – проблема, проблемна ситуація, проблемна вправа, завдання, запитання, послідовне вирішення яких активізує учіння і забезпечує процес самостійного «здобування», пошуку учнем нових знань.

В аспекті технології проблемного навчання характер навчального процесу на уроці української мови передбачає наявність спільної продуктивної співпраці вчителя й учня, під час якої словесник цілеспрямовує пізнавальну активність учня, котрий оволодіває навчальними діями розв'язування проблемних завдань, оцінки результату і самоконтролю власної діяльності, вибору й застосування понять. На уроці рідної мови технологія проблемного навчання виявляється у самостійному пошуку учнем правильних, істинних рішень під час розв'язування проблемних (мовленнєвих, мовних, комунікативних) ситуацій, пізнавальних вправ і завдань, що організовує та

скеровує вчитель, а потім уводить нову змістову інформацію, що підлягає засвоєнню на цьому уроці. Головною умовою ефективності технології проблемного навчання є окреслення посильного проблемного завдання: словесник не повинен ставити учня в складне становище, а має зацікавити його у пошуку істини. Основний зміст уроку в проекції технології проблемного навчання становлять організаційні форми, методи та прийоми доцільного використання навчальних проблемних вправ, що стимулюють активне учіння школярів. Додамо, що у ключі проблемної технології навчання активне інтенсивне учіння на уроці мови – це цільовизначена навчально-пошукова діяльність учня, що спрямована на подолання проблеми й обов'язково має пізнавальний інтерес, мотив і орієнтацію на одержання не тільки попередньо запланованих кінцевих результатів, а безпосередньо на зміну і розвиток його самого як особистості, яка вміє бачити, ставити і вирішувати нестандартні проблеми. Це найкраще відображається у формуванні його пізнавальних інтересів (навчальних і життєвих), зацікавленості до пізнавально-дослідної діяльності, отримання, здобуття знань, вироблення вмій та навичок.

Основою проблемної технології є взаємодія вчителя й учня з метою розв'язання наперед визначеної проблеми. У режимі роботи проблемної технології, безсумнівно, має переважати суб'єкт-суб'єктна співпраця словесника і школяра, а саме педагогічне спілкування відбуватися у вигляді навчальної дискусії. Перебігом дискусії керує вчитель, а учні засвоюють нові відомості (мовленнєві, мовні, комунікативні), «опираючись на раніше засвоєні теоретичні знання загального характеру, обговорюють окремі випадки, що відносяться до конкретних тем, предметів, тобто у своїх роздумах переходять від абстрактного до конкретного [1, с. 79]», і врешті-решт знаходять істину. Педагог, аналізуючи відповіді учнів, робить висновок, пояснює новий матеріал, невідомий раніше, але знайдений ними у процесі самостійної пізнавальної діяльності на уроці. Ця технологія по-новому організовує урок: учитель не пояснює, а ставить проблемні питання, що сприяють роздумам; спрямовує дії учнів у з'ясуванні зв'язків нового з раніше вивченими, залучає до пошуку істинного весь класний колектив.

Технологія проблемного навчання та її застосування на уроці української мови базуються на важливих особливостях, що суттєво різняться від традиційного навчання. На основі досліджень провідних дидактів, психологів, лінгводидактів визначаємо компоненти проблемної технології сучасного уроку української мови (Таблиця 1).

Таблиця 1

Компоненти проблемної технології сучасного уроку рідної мови

Компоненти	Традиційна методика	Технологія проблемного навчання
Концепція	Навчання – результат діяльності Суб’єкт-об’єктне навчання Орієнтація на зовнішню мотивацію	Навчання – засіб розвитку, процес пізнання і саморозвитку Суб’єкт-суб’єктне навчання Орієнтація на внутрішню мотивацію
Мета	Одержання системи знань, вироблення вмінь і навичок Розвиток мисленнєвих процесів	Загальні та предметні компетентностей і пізнавально-дослідний шлях їх здобуття Формування активної творчої особистості, її комунікативної компетентності Розвиток критичного, креативного мислення, інтелекту, почуттів, волі, свідомості, емоційної та вольової сфери
Зміст	Програмовий сталий фіксований обсяг Кінцева мета навчання Визначається як суто однопредметний Спрямований на розвиток предметних знань, умінь і навичок	Характеризується гнучкістю, пізнавальною значущістю, проблемністю Засіб розвитку учнів Виявляється на міжпредметному рівні Спрямований на формування ключових і предметних компетентностей

Процес навчання	Перебіг навчання – до учня Передача учневі способів дій через сформульоване правило, представлений алгоритм, приклад Авторитарне спілкування Учитель – керівник і контролер Однобічна модель взаємодії вчитель – учень Фронтальна форма навчання Розвиток пізнавального інтересу Відсутність вольових зусиль	Перебіг навчання – від учня Передача принципів дій через самостійну мотивовану, цілеспрямовану, рефлексійну діяльність – активне учіння; Демократичний стиль спілкування Учитель – координатор, організатор Різnobічна модель взаємодії учитель – учень, учитель – учні, учень – учень/учні Фронтальні, індивідуальні, групові форми Розвиток інтересу до пізнавальної діяльності, одержання знань, вироблення вмінь, формування власної компетентності Спрямованість на вироблення вольових зусиль, досягати необхідного результату
Оцінювання	Передбачення помилок Одне правильне рішення	Право на помилку Варіанти правильних відповідей Рефлексія навчальної діяльності

Технологія проблемного навчання відрізняється від традиційної методики навчання тим, що сприймає учня як активного суб'єкта процесу навчання і ставить школяра в такі педагогічні умови, за яких він сам «вимушений» активно мислити і мобілізувати власний інтелектуальний потенціал з метою досягнення наперед визначених цілей – вирішити проблему, сформулювати теоретичний висновок, розвинути вміння і навички, виробити персональний досвід. Результативність проблемного навчання залежить не тільки від учительської майстерності підготувати та провести урок, а і від того, як педагог зацікавить учнів, сформує їхню мотивацію, доведе необхідність здобути нові знання і не просто наслідувати їх від учителя, а самостійно шукати у процесі власної пізнавальної діяльності. Така організація навчального процесу має значні можливості для розвитку комунікативної компетентності учня і спроможна забезпечити формування креативного й когнітивного потенціалу мовної особистості школяра, котрий має потребу в саморозвитку та здатний самостійно вчитися, хоче і вміє пізнавати нове.

У теорії і практиці технології проблемного навчання основними складниками є «проблемна ситуація», «проблемна вправа», «проблемне завдання», «проблемне запитання».

Проблемна ситуація, за лексикографічними джерелами, – це ситуація, що «виникає тоді, коли в учнів для успішного розв’язання певного пізнавального (пошукового) завдання не вистачає потрібних знань [15, с. 106]»; «створюється учителем на підставі пізнавального завдання або проблемного запитання, що стимулює мислення учнів, підвищує їхню активність у набуванні знань, виробленні вмінь та навичок [4, с. 185–186]». Проблемна ситуація, цілком слушно переконує М. Львов, – це не просто складна ситуація, що виникає в результаті недостатнього знання: вона передбачає зацікавленість учнів, потребу вирішення, творчий вклад в її розв’язання [10, с. 155]». Продовжуючи міркування вченого, зауважимо, що проблемна ситуація – це осмислені учнем труднощі (теоретичні чи практичні), шляхи подолання яких вимагають пошуку нових знань чи способів дій. Підкреслимо, що процес вирішення проблемної ситуації можливий за умови наявності в школяра певних знань, як виявилось під час постановки проблемної ситуації, є недостатніми. Проблемна ситуація породжує проблемну вправу, суть якої формулює вчитель у вигляді проблемного питання і спонукає учнів до самостійного креативного, критичного мислення з метою її вирішення. Проблемна ситуація повинна відповідати навчальній, розвивальній, виховній меті уроку, бути адекватна життєво наближеній реальній ситуації спілкування, зрозумілою для учнів, викликати навчальний інтерес, бажання, мотивацію навчальної діяльності, розвивати позитивну емоційну йвольову сферу. Така ситуація, на наш погляд, передбачає набуття досвіду дослідної, пошукової, творчої навчальної діяльності; розвитку метакомпонентів мислення, впевненості у власній здатності до вирішення навчальних і життєвих комунікативних проблем; уможливорює творчу, самостійну, пошукову пізнавальну діяльність.

Проблемна ситуація, за О. Матюшкіним, має психологічну структуру, що включає три компоненти:

1) невідоме поняття, спосіб або умова дії, що розкриваються у проблемній ситуації;

2) дія, необхідність виконання якої в поставленому завданні спричинить потребу в новому, що підлягає засвоєнню знань або способу дії;

3) можливість учня в аналізі умов поставленого завдання і засвоєння (відкриття) нових знань. Ні надто складне, ні надто легке завдання не викличе проблемної ситуації [11, с. 276].

Усі компоненти взаємопов'язані і виявляють ефективність тільки у чіткій послідовності їх виконання. Пошук невідомого (нових знань та вмінь) відбувається за умови встановлення зв'язків з уже відомим (засвоєними раніше знаннями й набутими вміннями). Учень не отримує від учителя знання в готовому вигляді з метою запам'ятовування чи відтворення, а осмислено їх здобуває, тому що у нього виникла в них потреба і необхідність одержання знань чи вироблення певних умінь. О. Кучерук, досліджуючи вплив навчальної ситуації на морфологію методів навчання, виділяє типи навчальних ситуацій за метою взаємодії вчителя й учнів на уроці – це навчальні ситуації, пов'язані з: 1) організацією початку уроку – введенням учнів у тему заняття; 2) з оволодінням системою мовних знань; 3) з виробленням навчально-мовних умінь; 4) формуванням правописних умінь; 5) поглибленням мовленнєвознавчих понять; 6) розвитком видів мовленнєвої діяльності; 7) формуванням готовності до живого спілкування; 8) контролем, корекцією навчальних досягнень учнів; 9) рефлексією; 10) інструктуванням стосовно виконання домашнього завдання [7, с. 251]».

Найбільший особистісно-розвивальний ефект, за твердженням Н. Голуб, мають проблемні ситуації, світоглядні парадокси, ситуації подолання буденності, пізнавальні завдання, дидактичні ігри, завдання з життєво-практичним змістом, висування гіпотез, рефлексія логіки викладу, конструювання прикладів тощо [3, с. 113]. Проблемна ситуація, усвідомлена учнем, переростає в проблему, що на уроці існує у двох формах: як навчальна тема уроку і як питання, відповіддю на яке будуть нові знання (теоретичні чи практичні), що і є темою навчального заняття. Пошук шляхів вирішення

визначеної вчителем проблеми у межах поставленої пізнавально-пошукової ситуації, уточненої та сформульованої у вигляді проблемної вправи, завдання, запитання, дозволяє кожному учневі виявити самостійність та ініціативу й у процесі колективної навчальної діяльності, скерованої словесником, знайти правильне розв'язання проблеми. Під час розв'язання проблеми учні працюють над мовленнєвим, мовним, комунікативним матеріалом: спостерігають, порівнюють, грукують, класифікують, роблять висновки.

Виділяємо шляхи створення проблемних ситуацій на сучасному уроці української мови:

I – *проблемна ситуація з ускладненням* – в її основі покладено протиріччя між необхідністю виконати практичне завдання, запропоноване вчителем, і неможливістю його здійснити без нового матеріалу. Сформульоване протиріччя – це і є проблема;

II – *проблемна ситуація-діалог* – у структурі містяться репродуктивні завдання (пригадай, повідом) і мисленнєві (порівняй, проаналізуй, синтезуй) і на їх основі евристичні, сократівські запитання. Відповіддю на які буде потреба в нових знаннях чи вміннях, що є проблемою;

III – *ситуація-проблема* – формулювання проблеми як теми уроку, але мотивоване і чітко цільовизначене, теоретично і практично значуще для учня.

Основними способами створення проблемних ситуацій є такі:

- ❖ пояснити, назвати, сформулювати явище, поняття (мовленнєве, мовне, комунікативне);
- ❖ визначити й обґрунтувати невідповідність, суперечку, протиріччя між фактами, явищами;
- ❖ з'ясувати і пояснити причини явища та факту;
- ❖ вибрати правильний варіант відповіді й пояснити власну думку;
- ❖ порівняти, узагальнити факт чи явище в певному аспекті;
- ❖ зіставити, порівняти суперечливі факти і явища;
- ❖ змінити, вибрати, знайти лінгвістичні одиниці чи явища;
- ❖ дібрати, порівняти, утворити, згрупувати факти, поняття, явища.

Матеріалом для створення проблемних ситуацій можуть бути мовні, мовленнєві, комунікативні поняття, лінгвістичні одиниці, текст, евристичні запитання, сократівський діалог, проблемні й дослідницькі питання, загадки, експерименти, аналіз життєвих ситуацій тощо. Пропонуємо як зразки варіанти проблемних ситуацій, виділених на основі шляхів їх створення.

Проблемна ситуація з ускладненням

Завдання. Вставити на місці пропусків необхідні букви **Е – И**.

Гон...ш, плач...мо, скаж...ш, біж...мо, пиш...мо, кресл....ш.

Суперечка: вибір букви **Е – И**, причина їх правопису.

Сформульована проблема: написання **Е-И** в особових закінченнях дієслів.

Спосіб вирішення проблеми: 1. Індивідуально. 2. За допоміжними джерелами (підручником, схемою, алгоритмом). 3. З допомогою учителя.

Кінцевий результат звірити за правилом, сформульованим у підручнику.

Завдання: Записати речення, знявши ризик.

Народна пісня – то/ ж вона усій землі окраса.

Корить повинні дощову ми непокірну хмару, – то/ж сіймо у ріллю нову пшеницю ярову.

Суперечка: невідповідність у написанні разом і окремо часток *тож – то ж*.

Сформульована проблема: правопис часток *тож – то ж*.

Спосіб вирішення: 1. Індивідуально. 2. За допоміжними джерелами (підручником, схемою, алгоритмом). 3. З допомогою учителя.

Кінцевий результат звірити за правилом, сформульованим у підручнику.

Проблемна ситуація-діалог

Ситуація 1. Прочитати текст. Згрупувати підкреслені слова.

Куций хвіст і довгі ноги.

Уночі і вдень – тривоги.

Миру й спокою не знаю:

Всіх боюся, утікаю (Заєць).

Репродуктивні запитання

- Повідомити, яке лексичне значення кожного слова?

Мисленнєві завдання.

- Проаналізувати, чи можна на основі лексичного значення протиставити, або об'єднати ці слова у пари?

- До якої частини мови належать ці слова?

Сократівські запитання

- Які слова називають подібні поняття?
- Які слова називають суміжні, подібні поняття?

Ситуація II. Прочитати слова. Утворити словосполучення.

Рагу (смачний)

Какаду (веселий)

Тбілісі (вечірній)

Міссісіпі (повноводий)

Репродуктивні запитання

- Повідомити, як потрібно утворити словосполучення?
- Що необхідно зробити з прикметниками?
- Які існують роди прикметників? А який рід обрати для цих прикметників?

Мисленнєві запитання

- Пригадати, яке лексичне значення мають іменники?

Сократівські запитання

- Порівняти, до якої назви – загальної чи власної – належать іменники.
- Що означає кожне із цих іменників? (*страву, тварину, місто, річку*).

Ситуація-проблема

Прислівники – це досить поширена у мовленні частина мови. Для того щоб бути гарним мовцем, кожен із нас повинен не тільки знати особливості цієї частини мови, а і правильно використовувати їх в усному і писемному мовленні. Правопис прислівників надзвичайно складний. Як записати слова, що спроектовані на екрані? В / горі, по / справжньому, по / правді, де / не / де. Всі вони пишуться по-різному. А чому ми дізнаємося у процесі вивчення сьогоднішньої теми уроку.

Проблемна ситуація, усвідомлена учнем, осмислено і мотивовано прийнята ним, переростає в навчальну проблему. Проблема, що містить вказівку параметрів і умов рішення, є проблемною вправою, що своєю чергою, може містити одне чи кілька проблемних завдань.

Проблемна вправа – це лінгводидактична одиниця змісту проблемного навчання на уроці української мови і специфічна форма навчального матеріалу, в якому є визначені умови, невідомі дані, що необхідно вирішити способом відновлення знань та вмінь, а також активною креативною мисленнєвою діяльністю: аналізом мовних, мовленнєвих, комунікативних фактів і явищ, пошук причин їх функціонування, з'ясування їх причинно-наслідкових зв'язків та ін. Проблемна навчальна вправа є комплексом проблемних завдань чи питань, що потрібно вирішити, а у процесі їх розв'язання учень має здобути нові знання чи вміння. Слушними у методичному плані проектування уроку є міркування І. Лернера щодо впровадження навчальних задач: «Для того, щоб вирішення навчальних задач сприяло творчому перетворенню предмета, їх необхідно конструювати, спираючись на предметний зміст, враховуючи специфіку генезису і становлення. ...Розвивальне навчання, безсумнівно, повинно залучати школярів до емоційно-ціннісного сприйняття навколишньої дійсності у процесі вивчення навчальних предметів [8, с. 11]». В. Онищук переконаний, «навчальні задачі на уроці вирішуються в єдності з розвивальними, на одному і тому самому змісті, одними і тими ж методами [14, с. 26]». Проблемні вправи виконують різні функції: пізнавальну, виховну, розвивальну. З урахуванням цього, можна стверджувати, що ці ідеї суголосні з головними цілями сучасного уроку – розвивальною, навчальною і виховною, що діють комплексно, у нерозривній єдності. Будь-яка проблемна ситуація має у своєму змісті проблемну вправу чи задачу, яка повинна становити для учнів певну теоретичну або практичну трудність.

На уроках української мови доречно пропонувати до виконання такі проблемні вправи.

 Відновити прислів'я. Вставити пропущені букви.

- *Праця людину годує, а ...*
- *Мален...ка праця краща за...*
- *... на завтра те, що ...*
- *С...огоднішн...ої роботи на ...*
- *На дерево дивис..., як родит..., а*

- *Хто змолоду працює, той...*

- *Хто не робит...*

📖 До поданих слів дібрати синоніми. Пояснити їх правопис.

Портмоне, ревізія, декламатор, чаклун, темрява, юнак.

📖 Перекласти українською мовою. Порівняти правопис прислівників.

Осенью, вишурь, зачастую, на цыпочках, по двое, куда-то, сзади, на дом, навстречу, на память, тайком.

📖 Продовжити речення.

В односкладних реченнях, окрім ..., граматична основа складається з одного головного члена ... 2. В українській мові всі самостійні частини мови є змінними, за винятком... 3. Речення, до складу якого, крім ..., входять один або кілька другорядних членів, називається поширеним. 4. Синтаксис – це розділ науки про мову, що вивчає будову синтаксичних одиниць, зокрема...

Подані зразки проблемних вправ свідчать про те, що проблемність може бути підґрунтям як теоретичного, так і практичного навчального матеріалу. Зауважимо, що проблемна вправа обов'язково має передбачати мотивацію і залучення учнів до активної самостійної навчальної діяльності, у процесі здійснення якої учні роблять висновків, пізнають явища, відкривають нові знання, формуються вміння, розвиваються когнітивні й креативні здібності. Проблемна вправа містить одне або кілька проблемних завдань, що спрямовують пізнавально-пошукову діяльність учнів.

Проблемне завдання – це «завдання, що передбачає застосування набутих умінь і навичок у нових умовах [4, с. 186]» і передбачає вказівку для учня щодо його подальшої самостійної пізнавально-дослідної діяльності на уроці, спрямованої на одержання необхідного результату – нових знань, умінь та досвіду. Проблемними є лише ті завдання, в яких міститься теоретична чи практична трудність, суперечка, невідповідність, що потребують дослідної активності у процесі їх вирішення. Р. Мільруд класифікує навчальні завдання за інформаційною наповнюваністю й розрізняє чотири головних типи: поведінкові – до них відносяться завдання з метою обговорення і вибору поведінки в проблемній ситуації; морально-етичні – передбачають аналіз різних

проблемних питань моралі й етики; соціально-політичні – носять політичний і суспільний характер; науково-дослідні – передбачають вирішення наукових питань [9]. Як бачимо, спектр проблемних навчальних завдань широкий і може бути творчо імплементований учителем на різнотипних уроках української мови. Виділені вченим типи навчальних завдань взято нами за основу конструювання проблемних ситуацій.

Проблемні завдання можуть мати різну спрямованість і відноситися до сфери мовних одиниць усіх рівнів (фонеми, морфеми, лексеми, речення, тексту), стосуватися мовленнєвих понять (тексту, функційного стилю, типу і жанру мовлення) або мати комунікативну орієнтацію. С. Омельчук, розробляючи систему дослідницьких завдань, цілком слушно виділяє три їх групи: «Завдання перспективно-пізнавального характеру передбачають розвиток елементарних дослідницьких здібностей. ...Ціллю завдань аналітико-синтетичної діяльності є розвиток і вдосконалення аналітико-синтетичної діяльності учнів. ...Завдання власне дослідницького спрямування сприяють розвитку в учнів умінь встановлювати причиново-наслідкові зв'язки, робити узагальнення і висновки, самостійно розв'язувати завдання дослідницького і пошукового характеру, здійснювати теоретичні міркування [13, с. 29]». На уроці української мови, розробленого у проекції технології проблемного навчання, на наше переконання, найбільш ефективними є завдання власне дослідницької спрямованості, що спонукають учнів аналізувати, доводити, обґрунтовувати, узагальнювати і робити висновки.

Уважаємо, що центральним етапом уроку, сконструйованого у проекції проблемної технології, є процес розв'язання проблемних завдань, що складається з таких структурно-функційних компонентів:

- постановка навчальних завдань учителем;
- мотивоване сприйняття завдань учнем;
- цілевизначення;
- виконання пізнавальних, дослідних, предметно-перетворювальних дій;
- контрольнo-оцінювальні дії;
- рефлексивна фіксація навчальних результатів вирішення задачі.

Проблемне запитання як складове поняття проблемної технології сучасного уроку української мови, відрізняється від традиційного запитання тим, що спрямоване на дослідницький пошук відповіді з власної системи знань та вмінь. Сутність проблемного запитання завжди орієнтована на протиріччя, іноді навіть двобічність ситуації і тому спричиняє пошук невідомого, необхідного, нового знання чи вміння.

Уважаємо, що сукупність цілеспрямовано спроектованих проблемних ситуацій мовленнєвого, мовного, комунікативного змісту покликане забезпечити реалізацію основних функцій технології проблемного навчання на уроці української мови: творче оволодіння навчальним матеріалом, пізнавально-дослідне вироблення вмінь та навичок, засвоєння досвіду креативної і когнітивної діяльності.

У дослідженні розглядаємо такі **види проблемних ситуацій**:

- *за змістом навчального матеріалу* – мовленнєві, мовні, комунікативні;
- *за інформаційною наповнюваністю* – комунікативно-поведінкові, морально-етичні, соціально-політичні, наукові;
- *за характером навчальної діяльності* – ілюстративні, оцінні, дослідні;
- *за спрямованістю на пошук нового* – теоретичні (пошук знань, теоретичних відомостей), практичні (формування вмінь, пошук способів дій, вироблення досвіду), творчі (застосування знань та вмінь у нових умовах);
- *за структурним етапом уроку* – мотиваційні (стимулюють учнів до навчальної діяльності), цілеспрямовуючі (скеровують осмислене активне учіння з метою досягнення наперед визначеного кінцевого результату), функційно-практичні (пов'язані з виконанням конкретної навчальної роботи (мовленнєвого, мовного, комунікативного контексту) у процесі реалізації певного методу і прийому); рефлексійно-корекційні (співставляють очікуваний результат з одержаним, вносять за потреби корективи).

Пропонуємо зразки видів проблемних ситуацій, упроваджених у практику вивчення української мови на уроках в основній школі.

Проблемні ситуації за змістом навчального матеріалу

Мовленнєві

I. Ти листуєшся Інтернет-поштою з однолітком із Канади. Напиши йому, яке в тебе хобі. Розкажи нам про захоплення свої і друга.

II. Уяви себе режисером нового фільму «Лис Микита». Розкажи, якими повинні бути декорації, костюми, поведінка героїв.

III. Уяви, що ти повернувся із подорожі. Розкажи про визначні місця, які ти відвідав.

Мовні

I. Порівняй написання слів. Проаналізуй правопис знака м'якшення у словах бульці – булці.

II. Зістав уживання літери Т у словах радісний – шістнадцять. Поясни їх правопис.

III. Визнач частину мови підкреслених слів смажена риба – смажена бабусею риба. Поясни, яку ознаку позначають виділені слова. До якої частини мови їх віднести?

Комунікативні

I. Ти прийшов зі школи пізніше, ніж зазвичай. Поясни мамі причину.

II. Ти прийшов після весняних канікул засмаглий. Розкажи однокласнику, де ти відпочивав?

III. Уяви, що ти відпочиваєш у міжнародному таборі. Розкажи, якими звертаннями користуються в нашій країні з сивої давнини. Поцікався, які форми звертань в різних народів світу.

Проблемні ситуації за інформаційною наповнюваністю

Комунікативно-поведінкові

I. Подискутуй з однокласниками на тему «Лінивий двічі ходить, скупий двічі платить, а дурний двічі робить». Доведи справедливість або хибність поданої думки.

II. Уяви, що тебе запросили на телепередачі «Майстер-шеф». Поділися з усією Україною, які страви любляють готувати у вашому регіоні. По-можливості, розкрий секрет їх приготування.

Морально-етичні

I. Коли у давньогрецького мудреця запитали: «У кого ти навчився вихованості?», він відповів: «У невихованих. Я намагався не робити того, що вони роблять». Розкажи, як ти розумієш поняття «вихована особистість». Як стати такою людиною? Чи цінують вихованість у сучасному світі? Свої роздуми форм у вигляді твору-роздуму «Що таке вихованість» у публіцистичному стилі.

II. I. Котляревський стверджував: «Де злагода в родині, де мир та тишина, щасливі там люди, блаженна сторона». Чи можуть слова українського класика бути основою для щастя людини? А яка позиція членів сім'ї Букіних – головних героїв фільму «Щасливі разом»? Поділися своїми роздумами, що потрібно сім'ї для справжнього щастя. Напиши твір-роздум «Щаслива сім'я».

Соціально-політичні

I. Порівняй зірок естради ХХ століття і сучасних зірок шоу-бізнесу. Охарактеризуй їх поведінку, зовнішній вигляд, особливості таланту, шлях до успіху. Напиши твір-роздум «Зірка: краса і зовнішня, і внутрішня».

II. Візьми участь у дебатах «Справжній громадянин держави». Вислови свою позицію щодо напряму обговорення «Громадянин – патріот – житель». Оформи власні роздуми у формі твору-роздуму в публіцистичному стилі.

Наукові

I. Яка частина мови має найменший кількісний склад і не поповнюється в наш час новими словами? Побудуйте лінгвістичне повідомлення про цю частину мови.

II. Якого правила стосується словосполучення «Кафе птах»? Перевірте, чи знають ці правила однокласники. Сформулюйте ці правила.

Проблемні ситуації за характером навчальної діяльності

Ілюстративні

I. Запиши якомога більше асоціацій до слова **вечеря**. Утвори словосполучення і визнач їх тип за способом вираження головного слова

II. Утвори від поданих основ слова, що позначають назву професії. Поясни, чим займаються ці люди? Визнач спосіб творення слів і найбільш поширені засоби творення.

Журнал-, менедж-, учит-, бібліотек-, фінанс-, брок-, дил-.

Оцінні

I. Визнач відмінок у слові **матері**. Порівняй підкреслені слова у словосполученнях **колискові моєї матері – матері наших учнів**. Вислови власну думку, як визначити відмінок у таких словах. Обґрунтуй, наведи приклади таких слів.

II. Запиши речення, знявши ризик. Постав питання до кожного слова. Визнач частину мови. Зроби висновок щодо їх правопису.

*Він повернув **у/бік**. – Ударив **у/бік**.*

*Нагадав йому **в/друге**. – Набери води **в/друге** відро.*

*Вивчи вірш **на/пам'ять**. – Подарунок **на/пам'ять**.*

Дослідні

I. Доведи, що слова **біг, тепло, батьків** можуть виступати різними частинами мови. Побудуй із кожним словом речення. Як визначити їх частиномовну належність і синтаксичну роль? Чим відрізняються ці слова?

II. Досліди, чи мають деякі займенники під час відмінювання додатковий звук? Запиши подані займенники у дві колонки: 1) що не мають додаткового початкового звука; 2) що мають. Зроби висновок, які розряди займенників мають приставний звук.

*Спитав **у** (він), передав **через** (вони), глянув (вона) **у** вічі, прийшла до (вона), **перед** (він), люблю (вони), сміявся **з** (вони), бачилась **із** (вона), збудив (вона), **згадав** про (він), **надіявся** на (вони), допоможу (вона), **в'ється** над (воно), усміхнувся до (він), звільнили (воно), переказала **через** (вона).*

Проблемні ситуації за спрямованістю на пошук нового

Теоретичні.

I. Підкресли в реченнях граматичну основу. Визнач, якою частиною мови виражено присудок. Чи може бути присудок простим і складним?

Моя матуся буде завжди молодою.

Моя матуся любить кулінарію.

II. Хочете переконатися, що поняття «текст» – це одиниця мови і одиниця мовлення? Які є основні засоби мови? Які складники мовленнєвої ситуації? Яке місце займає текст у системі лінгвістичних одиниць і в ситуації спілкування?

Практичні

I. Учитель просить учнів покликати Кочубей. Учень замислився, як звернутися і як покликати? У класі двоє учнів із таким прізвищем – Олена і Сергій. Як змінюються прізвище Кочубей? Як відмінюються українські прізвища, що закінчуються на приголосний і на –о?

II. Постав дієслова у формі 2 особи множини теперішнього часу. Чи схожі в них закінчення? Яку букву Е чи И записати у закінченнях?

Лягти, їздити, плакати, радити, мазати, летіти, мостити, хотіти.

Творчі

I. Чи знаєте ви, де живе? Скажіть, як називається ваша вулиця? Розкажи про те, чому вулиця так називається або чие ім'я носить? Напиши статтю до газети «Назва моєї вулиці».

II. Прочитай текст. Продовж розповідь. Запиши у формі твору на одну букву, яку вибери сам. У творі використай прості ускладнені речення, накресли їх схеми.

Популярному поету Павлу Петровичу Подільчаку прийшло поштою приємне повідомлення: «Приїздить, Павле Петровичу, – писав поважний правитель Підгорецького повіту Паскевич, – погостюєте, повеселитесь»...

Означені проблемні ситуації сприятимуть розвитку комунікативної компетентності учнів, їх індивідуального досвіду, творчих здібностей.

Висновок. Як бачимо, технологія проблемного навчання вимагає нових форм проектування, організації і проведення уроку рідної мови, особливо на етапі вивчення нового матеріалу й формування вмінь та навичок, і тому передбачає розробку спеціальних структурних компонентів уроку. Проблемність може бути впроваджена на всіх етапах уроку – починаючи від мотивації, актуалізації знань та вмінь, пронизувати стрижневі етапи (засвоєння

нових знань, формування вмінь та навичок, контроль, рефлексія, корекція) і прослідковуватися під час самостійного виконання домашнього завдання.

Література:

1. Бадмаев Б. Психология в работе учителя: в 2 кн. – Кн 1: Практическое пособие по теории развития, обучения и воспитания / Б.Ц. Бадмаев. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000, – 240 с.
2. Власова О. Педагогічна психологія : навчальний посібник / О.І. Власова. – К. : Либідь, 2005. – 400 с.
3. Голуб Н. Концептуальні засади сучасної методики навчання української мови в загальноосвітній школі / Н.Б. Голуб // Український педагогічний журнал. – 2015. – № 1. – С. 107–118.
4. Захлюпана Н. М. Словник-довідник з методики викладання української мови / Н.М. Захлюпана, І.М. Кочан. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2002. – 250 с.
5. Кудрявцев В. Проблемное обучение: истоки, сущность, перспективы / В.Т. Кудрявцев. – М. : Знание, 1991. – 80 с.
6. Кучеренко І. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі : монографія / І.А. Кучеренко. – Умань : Видавець ФОП Жовтий О.О., 2014. – 410 с.
7. Кучерук О. Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика : монографія / О.А. Кучерук. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – 420 с.
8. Лернер И. Развивающее обучение с дидактических позиций / И.Я. Лернер // Педагогика. – 1999. – № 2. – С. 7– 11.
9. Лингвистическая педагогика / Р.П. Мильруд, И.Р. Максимова. – Тамбов, 2003. – 133 с.
10. Львов М. Словарь-справочник по методике русского языка : учебн. пособ. / М.Р. Львов. – М. : Просвещение, 1988. – 240 с.
11. Матюшкин А. Теоретические вопросы проблемного обучения / А.М. Матюшкин // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. – М. : Изд-во Моск. Ун-та, 1981. – С. 274 – 279.

12. Махмутов М. Проблемное обучение. Основные вопросы теории / М. И. Махмутов. – М. : Педагогика, 1975. – 368 с.
13. Омельчук С. Глаголы в формулировке условий исследовательских заданий по морфологии украинского языка / С. Омельчук // General and Professional Education. – 2012. – № 4. – С. 28 – 35.
14. Онищук В. Типи, структура і методика уроку в школі / В. Онищук. – К. : Радянська школа, 1973. – 159 с.
15. Словник-довідник з української лінгводидактики : навчальний посібник / [за ред. М.І. Пентилюк] [О. Горошкіна, Н. Єсаулова, О. Лук'янченко та ін.]. – К. : Ленвіт, 2003. – 149 с.

Literatura:

1. Badmaev B. Psy`xology`ya v rabote uchy`telya: v 2 kn. – Kn 1: Prakty`cheskoe posy`by`e po teory`y` razvy`ty`ya, obucheny`ya y` vospy`tany`ya / B.Cz. Badmaev. – М. : Gumany`t. y`zd. centr VLADOS, 2000, – 240 s.
2. Vlasova O. Pedagogichna psy`xologiya : navchal`ny`j posibny`k / O.I. Vlasova. – К. : Ly`bid`, 2005. – 400 s.
3. Golub N. Konceptual`ni zasady` suchasnoyi metody`ky` navchannya ukrayins`koyi movy` v zagal`noosvitnij shkoli / N.B. Golub // Ukrayins`ky`j pedagogichny`j zhurnal. – 2015. – # 1. – S. 107–118.
4. Zaxlyupana N. M. Slovny`k-dovidny`k z metody`ky` vy`kladannya ukrayins`koyi movy` / N.M. Zaxlyupana, I.M. Kochan. – L`viv : Vy`davny`chy`j centr LNU im. I.Franka, 2002. – 250 s.
5. Kudryavcev V. Problemnoe obucheny`e: y`stoky`, sushhnost`, perspekty`vy / V.T. Kudryavcev. – М. : Znany`e, 1991. – 80 s.
6. Kucherenko I. Teorety`chni i metody`chni zasady` suchasnogo uroku ukrayins`koyi movy` v osnovnij shkoli : monografiya / I.A. Kucherenko. – Uman` : Vy`davec` FOP Zhovty`j O.O., 2014. – 410 s.
7. Kucheruk O. Sy`stema metodiv navchannya ukrayins`koyi movy` v osnovnij shkoli: teoriya i prakty`ka : monografiya / O.A. Kucheruk. – Zhy`tomy`r : Vy`d-vo ZhDU im. I. Franka, 2011. – 420 s.

8. Lerner Y`. Razvy`vayushhee obucheny`e s dy`dakty`chesky`x pozy`cy`j / Y`.Ya. Lerner // Pedagogy`ka. – 1999. – # 2. – S. 7– 11.
9. Ly`ngvy`sty`cheskaya pedagogy`ka / R.P. My`l`rud, Y`.R. Maksy`mova. – Tambov, 2003. – 133 s.
10. L`vov M. Slovar`-spravochny`k po metody`ke russkogo yazyka : uchebn. posob. / M.R. L`vov. – M. : Prosveshheny`e, 1988. – 240 s.
11. Matyushky`n A. Teorety`chesky`e voprosy problemnogo obucheny`ya / A.M. Matyushky`n // Xrestomaty`ya po vozrastnoj y` pedagogy`cheskoj psy`xology`y`. – M. : Y`zd-vo Mosk. Un-ta, 1981. – S. 274 – 279.
12. Maxmutov M. Problemnoe obucheny`e. Osnovny`e voprosy teory`y` / M. Y`. Maxmutov. – M. : Pedagogy`ka, 1975. – 368 s.
13. Omel`chuk S. Glagoly v formuly`rovke uslovy`j y`ssledovatel`sky`x zadany`j po morfology`y` ukray`nskogo yazyka / S. Omel`chuk // General and Professional Education. – 2012. – # 4. – C. 28 – 35.
14. Ony`shhuk V. Ty`py`, struktura i metody`ka uroku v shkoli / V. Ony`shhuk. – K. : Radyans`ka shkola, 1973. – 159 s.
15. Slovny`k-dovidny`k z ukrayins`koyi lingvody`dakty`ky` : navchal`ny`j posibny`k / [za red. M.I. Penty`lyuk] [O. Goroshkina, N. Yesaulova, O. Luk'yanchenko ta in.]. – K. : Lenvit, 2003. – 149 s.